

## **РОЛЬ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ НАПОЛЕОНА У СТВОРЕННІ ЄДИНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ**

**Харчук Яна,**

здобувачка вищої освіти першого рівня  
історичного факультету  
Тернопільського національного педагогічного  
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**

кандидат історичних наук, доцент  
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства  
Тернопільського національного педагогічного  
університету імені Володимира Гнатюка

---

*«Моя справжня слава не в тому, що я виграв 40 битв... – казав згодом Наполеон. – Це може забутися, а вічно житиме мій Цивільний кодекс».*

З такою впевненістю Наполеон оцінив значення своєї правової реформи для Франції та для подальшого розвитку європейських держав. Цивільний кодекс Наполеона, прийнятий у 1804 р., став основою для багатьох правових систем і по сьогодні залишається важливою частиною французького законодавства. Створення цього кодексу стало не лише юридичним досягненням, а й політичним та соціальним актом, що мав величезний вплив на всю Європу.

Епоха Наполеона ознаменована створенням п'яти основних кодексів: цивільного, кримінального, торгового, цивільно-процесуального та кримінально-процесуального. Першим був прийнятий цивільний кодекс, який увійшов в історію під назвою Кодекс Наполеона і займає центральне місце в системі наполеонівських кодексів. Він регулює найважливіші економічні відносини капіталістичного суспільства і став основою для багатьох правових традицій у Франції та за її межами.

Цивільний кодекс Наполеона, як перший і найзначніший з кодексів, має величезне значення для правової системи Франції. З початковим обсягом 2281 стаття, він став найбільшим і найбільш детальним кодексом того часу, що відображало новий етап в розвитку буржуазного суспільства. Цей документ став зразком для подальших реформ в інших країнах, значно спростивши правовий механізм і зробивши його доступним для широкого кола громадян.

13 липня 1800 р. Наполеон Бонапарт створив комісію для розробки проекту цивільного кодексу. До її складу увійшли відомі юристи того часу – Тронше, Порталіс, Мальвіль, Біго-Преамне. Їхньою метою було створення кодифікованого правового акту, який би відповідав духу нової

епохи – епохи буржуазії, яка після Великої Французької революції здобула панівне становище в суспільстві. Основою проекту стали принципи рівності та свободи приватної власності, що стали характерними для буржуазного права. Особливу увагу приділили обмеженню феодальних звичаїв і закріпленню правових норм, що забезпечують ефективне регулювання майнових відносин.

Наполеон активно брав участь у розробці кодексу, відкидаючи деякі положення, що були занадто радикальними для того часу, особливо в контексті революційних перетворень, що вже відбулися у Франції. Курс на реформи був таким, що кодекс мав стабілізувати суспільство після революції, створюючи правові гарантії для середнього і великого капіталу.

Протягом чотирьох місяців проект був завершений і переданий на обговорення вищих судів, після чого був остаточно затверджений 21 березня 1804 р. під назвою *Code civil* (Цивільний кодекс) [1, с. 298]. На той час кодекс вже об'єднав 36 титулів, регулюючи різноманітні аспекти цивільних правовідносин. У 1807 р. документ був названий Кодексом Наполеона. У 1816 р. знову дістав назву Цивільного кодексу. Але в історії він справедливо залишився під назвою *Кодексу Наполеона*.

Документ написаний простою і доступною мовою. Великої популярності сприяли і його чисто юридичні якості: стрункість викладу, чіткість у трактуванні основних інститутів, стислість і ясність формулювань. За висловленням одного італійського юриста, *«сприйняти ідеї Кодексу Наполеона – це значить сприйняти ідеї А. Сміта»* [2, с. 179].

Даний статут складається з трьох книг, кожна з яких регулює різні аспекти цивільного права.

Перша книга «Про осіб»: у ній сформульовано основні принципи рівності й цивільно-правових свобод французьких громадян та передбачено секуляризацію шлюбно-сімейних відносин. Складається з 13 титулів: «Про цивільні права», «Про акти цивільного стану», «Про шлюб», «Про розірвання шлюбу», «Про батьківські права» [3, с. 217].

Основна мета цієї книги – встановлення принципів рівності громадян перед законом і формулювання основних прав та обов'язків, які виникають із особистих відносин.

У кодексі передбачається ряд обмежень у цивільних правах для жінок. Стаття 212 говорила, що *«подружжя зобов'язане до взаємної вірності, допомоги, підтримки»* [3, с. 219]. Але в цілому кодекс відкрито закріплював пануюче становище чоловіка в сім'ї, поблажливо ставився до моральної розбещеності чоловіка, закріплював принципи влади чоловіка над особистістю, майном дружини і влади батька над дітьми. Чоловік – глава сім'ї, воля якого визначає весь лад сім'ї і який об'єднує у своїх руках усе сімейне майно.

Відносини між подружжям визначалися ст. 213: *«Чоловік зобов'язаний заступатися за свою дружину, дружина – слухатися чоловіка»*. Про рівноправність подружжя не було й мови. Дружина була зобов'язана жити разом із чоловіком і слідувати за ним (ст. 214). Нерівноправність жінки виявлялася й у її майновому становищі в сім'ї. За загальним правилом, передбачався режим спільності для майна чоловіка і дружини. Але за ст. 1421, *«чоловік один управляє майном, яке входить у спільність. Він може його продати, відчужувати і встановити на нього іпотеку без участі дружини»* [4, с. 220]. Дружина не могла відчужувати, набувати майно і виступати в суді без дозволу чоловіка (ст.215-216). Майнові відносини подружжя визначалися шлюбним договором, який укладався до здійснення шлюбу.

Розлучення припускалося лише в суворо визначених випадках (порушення подружньої вірності, тяжкі образи й ін.). Якщо чоловік міг вимагати розлучення в усіх випадках порушення дружиною подружньої вірності, то дружина могла вимагати розлучення лише в тому випадку, якщо чоловік поселив свою коханку в одному будинку з дружиною (ст. 230). Ця принизлива для жінки умова була скасована лише в 1884 р. У початковій редакції кодексу було збережене введене в часи революції розлучення за взаємною згодою подружжя, хоча й після тривалої і складної процедури. Але під впливом католицької церкви правила кодексу про розлучення були скасовані в 1816 р. і відновлені в 1884 р.

Що стосується відносин батьків і дітей, то влада над дітьми належала лише батькові, до матері ця влада переходила – та й то з обмеженнями – лише після припинення шлюбу, або в деяких, найважчих випадках зловживання батьком владою. Діти перебували під владою батька до повноліття (сини – до 25 років, дочки – до 21 року) і без згоди батька не могли одружуватися і залишати отчий дім (ст.148). Батько управляв майном дітей і мав з нього прибутки [3, с. 222].

Але є і прогресивне значення положень кодексу про сім'ю. Кодекс передав шлюб із сфери церковного в сферу державного регулювання і тим самим розвивав положення конституції 1791 р. про те, що шлюб це – цивільний договір.

**Книга-друга «Про майно і різні видозміни власності»:** присвячена регламентації речових прав, в основу якої закладено класичну класифікацію римського приватного права. Складається із 4 титулів: «Про різні види майна», «Про право власності», «Про узуфрукт, про право користування і проживання в жилому приміщенні» та «Про сервітути і земельні повинності». Книга зазнала незначних змін, що свідчить про неухильне дотримання французьким законодавством принципу непорушності права приватної власності.

В основі всього кодексу лежить необмежена приватна власність, як:

- право користуватися і розпоряджатися речами найбільш абсолютним чином, з тим щоб користування не було таким, яке заборонене законами і регламентами (ст. 544);
- власність на річ надає право на все, що ця річ виробляє (ст. 546);
- власність на землю включає в себе власність на те, що знаходиться під землею і над землею (ст. 552).

Практично для того часу це означало, що власник землі ставав повним і абсолютним господарем усіх корисних копалин, виявлених на його ділянці. Таке положення було дуже незручним і не вигідним для буржуазної держави в цілому, а також для промисловців, і в 1810 р. вони добилися його відміни.

Кодекс являв собою подальший розвиток і підтвердження виражених ще в конституційних документах революції положень про «священність» і «недоторканність» приватної власності. Ст. 545 говорила: *«Ніхто не може бути примушуваним до уступки своєї власності, якщо це не робиться по причині суспільної користі і за справедливе і попереднє відшкодування»* [5, с. 225].

Прогресивне значення положень Кодексу Наполеона щодо власності полягало в закріпленні основних досягнень Французької революції, зокрема перемоги буржуазної власності над феодалською. Кодекс розподіляв майно на рухоме і нерухоме, що відображало розвиток капіталістичного суспільства, коли нерухоме майно (таке як земля та будівлі) набувало значної цінності для індивідуальних підприємців і капіталістичного класу загалом. Тому нерухомість потребувала спеціального правового регулювання та захисту. Наприклад, розпорядження нерухомим майном було обмежене складними юридичними процедурами. Якщо опікун міг вільно розпоряджатися рухомим майном, то для нерухомого майна вимагалася згода або суд.

Буржуазні юристи, аналізуючи Кодекс Наполеона, зауважують, що *«коли права власника вступають у суперечку з правами не власника, право сильнішого з правом слабкішого, кодекс завжди стає на сторону перших»*. Тому статті Цивільного кодексу про власність тривалий час розглядалися буржуазією як віддзеркалення її інтересів і як ідеальна форма їх виразу.

#### **Книга третя «Про різні засоби, якими набувається власність».**

У третій книзі (найбільшій за обсягом) передбачено правила придбання майна в силу правонаступництва, дарування, заповіту або внаслідок зобов'язань. У ст. 711 *«Власність на майно набувається і передається шляхом спадкування, шляхом дарування між живими або за заповітом і в силу зобов'язань»* [3, с. 227].

Кодекс, в першу чергу, на користь заможних буржуазних верств, розширив свободу заповітів і дарувань, які часто використовувалися для обходу встановленого порядку спадкування. Статті кодексу, що

регулювали спадкування, відіграли важливу роль у розподілі майна серед дітей померлих власників і значною мірою сприяли збереженню великого прошарку дрібних і середніх представників буржуазії, а також численних селянських господарств у Франції.

Вперше в історії було сформульовано питання цивільної смерті, відповідно до ст. 25, засуджений втрачає власність на все майно, яким він володів, – після нього відкривається спадкування на користь його законних спадкоємців, до яких його майно переходить таким же засобом, як коли б він помер природним чином і без заповіту [3, с. 218].

Договору про найм робітників присвячено лише дві статті, які не забезпечують жодних гарантій для найманих осіб. У кодексі детально викладалися умови укладення, зміст та інші особливості різних типів договорів, таких як купівля-продаж, найм, товариство, позика тощо. Фіксація цих загальних положень у законі та їх підтримка в судовій практиці не передбачала обмеження свободи приватних власників у розпорядженні своїм майном. Кодекс визначав широкі рамки, в межах яких власники мали повну свободу дій, вибору сторін і умов укладання договорів. Таким чином, кодекс юридично закріплював характерну для капіталізму свободу підприємницької діяльності. Протягом XIX ст. зміни в зобов'язальних відносинах фактично не відбувалися.

Для буржуазії кодекс став класичним зразком закріплення її різноманітних майнових інтересів. Протягом тривалого часу правові ідеї, закладені в цьому кодексі, були найточнішим відображенням пануючих економічних поглядів буржуазії.

Цивільний кодекс Наполеона став основою не тільки для французької правової системи, а й для багатьох європейських країн, включаючи Іспанію, Італію, Португалію, Бельгію та інші. Він зробив величезний вплив на правову систему Латинської Америки, де багато країн взяли за основу принципи Кодексу Наполеона. Поширення Цивільного кодексу стало важливим кроком у трансформації правових систем в інших країнах, що на той час перебували під впливом або безпосереднім контролем Франції.

У Франції і досі діє Цивільний кодекс, тому його іноді так і називають – «Кодекс Наполеона». Звісно, до нього було внесено зміни і доповнення, але основні принципи і положення залишаються незмінними.

**Висновки.** Французький Цивільний кодекс відіграв важливу роль у становленні капіталістичних відносин. Він значно спростив і унормував правові процедури, зробивши законодавство доступним і зрозумілим для широких верств населення. Він став основою нової правової системи, яка розвивалася в умовах революції та переходу від феодалізму до капіталізму. Наполеон зміг зібрати в єдиному кодексі основні принципи цивільного права, що закріплюють права індивідів, приватну власність, рівність громадян перед законом та свободу підприємницької діяльності.

Його значення виходить далеко за межі Франції, оскільки він став основою для формування правових систем багатьох країн. Прогресивність Кодексу Наполеона полягає в тому, що він сприяв розвитку буржуазних відносин, а також заклав основи сучасної цивільної юстиції. Цей документ став по-суті найважливішим досягненням революції в юридичній сфері. З точки зору стилю він вважається загальновизнаним шедевром.

#### **ЛІТЕРАТУРА**

1. Макачук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. К., 2006. 680 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн / Під заг. ред. Джужи О.М. К., 2000. 352 с.
3. Хома Н.В. Історія держави і права зарубіжних країн. К., 2003. 408 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доповн. / За заг. ред. проф. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2006. 256 с.
5. Шевченко О.О Історія держави і права зарубіжних країн. К., 1994. 288 с.